

«А. БАЙТҰРСЫНОВ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРЛІК
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1

2023

PUBLISHINGS

K S P I

Қ М П И
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

К Г П И

2023 ж., қаңтар, №1 (69)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Қуанышбаев С. Б.*, география ғылымдарының докторы, А. Байтұрсынов атын. ҚӨУ, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: *Жарлығасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атын. ҚӨУ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей

Жаксылыкова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан

Благодарумная О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова

Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия

Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей

Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан

Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция

Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния

Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ-нің профессоры, Қазақстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия

Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария

Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.

Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 29.03.2021 ж.

Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:

110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118

(Ғылым және коммерциализация басқармасы)

Тел. (7142) 54-58-74 (160)

© А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

ӘОЖ82.0 (574)

Оспанұлы, С.

ф.ғ.к., профессор

Мырзағалиева, К.М.

Ахмет Байтұрсынов атындағы

Қостанай өңірлік университетінің

қауым.профессоры

Нұрсұлтанова, А.

педагогика ғылымдарының магистрі

психология кафедрасының оқытушысы

А. Байтұрсынов атындағы

Қостанай өңірлік университеті

Қостанай, Қазақстан

РЕДАКТОР А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫ МЕН РЕДАКТОР С. МӘУЛЕНОВ

Түйін

С.Мәуленовте бір топырақта туғандықтан ба, әлде рухани көсеміміз деп көңілі аса аугандықтан ба, немесе өзінің табиғи жаратылысынан ба, әйтеуір Ахмет Байтұрсынұлына ұқсастық көп. Ол адалдығы, халық қамын өз пайдасынан жоғары қоюшылығы, турашылдық, шындықты бетке айтуы, анау-мынауды елеп, мойымауы. Сонымен бірге аға жолын қуғандай ақындығы, журналист, көсемсөзші болуы туралы баяндалады.

***Кілт сөздер:** «Қазақ» газеті, «Қазақ әдебиеті» газеті, редактор, жазушы, ғалым, әдеби, мәдени.*

1 Кіріспе

А.Байтұрсынұлы: «Әуелі – газет халықтың көзі, құлағы һәм тілі. Газетасы жоқ жұрт басқа газетасы бар жұрттардың қасында құлағы жоқ керен, тілі жоқ мылқау, көзі жоқ соқыр сықылды» [1], – десе, Сырбай Мәуленов: «Газет – кадрлар дүкені, тәрбие мектебі», «Газет – ізденістер алаңы, жаңа тапқырлық жолдары», «Газет болған істі тіркеуші емес, ұшқыр оймен алдағыны көре білуге де, соған жұртты жұмылдыруға да міндетті» [2], – деп Ахаңның айтқандарын дамыта түседі.

Яғни, Ахмет Байтұрсынұлы да, С. Мәуленов те ұлттық мәні бар саяси-әлеуметтік, сондай-ақ әдеби, мәдени мәселелерді жазып, халықтың санасын оятып, рухын көтеруде баспа-сөздің атқарар міндетін жақсы түсінген. Сондықтан да Ахаң бар күш-жігерін газет шығаруға, газет ашқан соң оны сақтап қалуға жұмсаса, Сырбай да сол жолда табандылық танытқан.

Қазақстан Республикасы Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Қазақстан әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, профессор Әбдімәлік Нысанбаев «Қазақ» газеті туралы «Қазақ» кітабына жазған «Азаттық рухының күміс қоңырауы» деп аталатын алғы сөзінде «Әлихан Бөкейхан сол кездегі қазақ зиялыларының бәрін бір мақсатқа жұмылдырып, солардың үнін қалың жұртшылыққа жеткізіп тұрған «Қазақ» газетінің бес жыл бойы 265 нөмірі жарық көріпті, – деп жазады. – Қазіргі өлшеммен қарасақ, тым аз. Бірақ, сол замандағы қалыптасқан ахуал тұрғысынан бағаласақ, отарлық езгідегі елде, отаршылдардың көз алдында, жария түрде тәуелсіздік идеясын насихаттайтын газетті бес жыл бойы шығарып тұру үлкен ерлік болатын».

2 Материалдар және әдістер

Әрине, газет шығару оңай іс емес. Ол үшін қаражат, баспахана, баспа ісін жақсы білетін мамандар, журналистер керек. Газетті тарату да оңайға түспейді. Дегенмен, елдің қамын ойлаған Ахаң осы қиындықтардың бәрін жеңіп, «Қазақ» газетін азаттық туындай биік көтере білді.

Ол – батыр да батыл, әділ де әдепті, білікті де ұстамды, ұлағатты ұстаз редактор болған. Оның халық үшін қандай да қиындыққа шыдап, ел мүддесін өз басының қамынан биік қоя білгенін Міржақып Дулатовтың мына жазбасынан да анық байқаймыз.

«Редакцияда жиі тінту болып тұратын. А.Б-ны губернаторға не жандарм бастығына жиі жауапқа шақыратын. 1914 жылы «Қазақ» газетінің 80-нөмеріндегі патша үкіметінің «Қырғыз өлкесін басқару туралы Ережесі» А.Б. сынағаны үшін Орынбор губернаторы Сухомилинов оған редактор ретінде 1500 сом айып салды, ал ондай сома төленбеген жағдайда А.Б-ны 3 ай абақтыға жабумен алмастыру жөнінде бұйрық берді. 1500 сом төлеу газетті жабумен бірдей болғандықтан, А.Б. денсаулығының нашарлығына қарамастан кесімді мерзімге отыруға келісім берді. Қазанның 20-да А.Б.-ны түрмеген жапты».

Бұл ерлік емес пе?! Бірақ Ахмет Байтұрсынұлының замандастары оны абақтыға қаматып, қолдарын қусырып бос қарап отырмай, ақша жинап, төрт-бес күннен соң босатып алады.

«Қазақ» газетін мұндай айыпқа тарту жиі болып тұрған. Алайда бас редактор А. Байтұрсынұлы мен оның серіктері қиындықтың бәріне төзіп, газетті сақтап қалып отырған.

А.Байтұрсынұлы «Өнердің ең алды сөз өнері деп саналады», «Өнер алды-қызыл тіл» деген қазақ мақалы бар, – десе, академик З. Қабдолов: «Тіл жоқ жерде көркем әдебиет те жоқ»– дейді.

Бас редакторлыққа С.Мәуленов тағайындалып, «Қазақ әдебиеті» газеті қайтадан шыға бастаған (14 январь, 1955) кезде ана тіліне айырықша көңіл бөлінді. Газеттің алғашқы санында Мұхтар Әуезов «Сәт сапарға дос ниет» деген көлемді мақаласында басылымның алда тұрған міндеттеріне тоқтала келіп: «...өсудің үлкен айғағының бірі – әдеби тілдің көркеюінен, шеберленіп өнерленуінен көрінеді. Кей уақытта күнделік қолданып жүрген тілдегі жетіспеген олқылық, олақтық, дәмсіз, нәрсіз, сұрғылт жүдеулік пен штамп тәрізді арзан қолды схемалық көп болса, сондай міндерді де түзей отыруы керек», – деп жазды. Жазушының еңбегі арқылы әр елдің әдебиет тілі көркейеді. «Мақсұтым тіл ұстартып, өнер шашпақ»деп Абай атаған жазушылық міндеті кеміген жоқ, қайта күшейе түсті...».

Газеттің осы алғашқы санында Ісмет Кеңесбаев та «Тіл байлығы үшін» деген тілек-лебізінде белгілі бір шығарманың мазмұны қанша қызғылықты болғанмен, оның тілі нашар олпы-солпы, дәмсіз, татусыз болса, ол шығарманың көркемдік қасиеті болмайтынын, сондықтан «Қазақ әдебиеті» газеті тіл шеберлігі мәселелерін әрдайым сөз ете отыруын ескертеді.

Ғабиден Мұстафин «Талант қанатпен шарықтайды» [3] деп аталатын мақаласында да жазушыларға алуан түрлі білім, жақсы, жаңа ойлар, бай материал, төзімділік, жауапкершілік керек екенін айта отырып, осының бәрі бойынан табылған күнде де тіл соларға сай келмесе, шығарманың бағасын төмендетінін, кейде мүлде құнын жоятынын айтады. «Тіл күшіне өлшеу жоқ, тіл көркемдігіне теңеу жоқ. Тіл өлгенді де тірілтеді» дейді.

«...өнердің бәрінің де қызметін шама-шарқынша сөз өнері атқара алады, қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай ән-күй болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге, таныстыруға болады» [4], – деп Ахмет Байтұрсынұлы жазғандай, тіл – барлық ғылымның негізі. Сондықтан да газет шыға бастаған алғашқы күннен тіл мәселесінің сөз болуы қалыпты жағдай. Алайда, ғалым Ә. Нарымбетовтің «Ана тілін ардақтайық» [5] деп аталатын мақаласынан сол кездегі қазақ тіліне деген көзқарастың қандай болғанын байқау қиын емес. «Қазақ әдебиеті» газетінде басылған «Ең үлкен мәдени байлық» (1965, 22 апрель) атты мақалада мектептерде, жоғары оқу орындарында қазақ тілін оқытудың, тілдің көкейтесті мәселелері орынды көтерілді. Мектептерде, жоғары оқу орындарында қазақ тілін оқытудың, тілдің лексикалық, орфографиялық, терминологиялық мәселелері төңірегінде пікір алысатын, ойласатын, ақылдасатын жайларының көп екені сөзсіз.

3-4 Нәтижелер мен талқылау

Мақалада айтылған пікірге толық қосыла отырып, кейбір ойымызды ортаға салғымыз келеді, – деп, автор – әрбір азамат өз ана тілін жақсы білуге міндетті, білмейтін кісіні нағыз мәдениетті адам қатарына қосу қиын» деп тұжырым жасайды. Кейбір қазақ зиялыларының ана тілінде жаза да, сөйлей де білмейтінін сынайды.

Әрине, мұндай мақала жоғарыда отырған орыс тілді азаматтарға ұнай бермейтіні рас. Бірақ шындық! Сол кездегі қазақ тіліне деген немқұрайлылық, салғырт-салақ қараушылық әдемі көрініс тапқан.

Газет «Жас әдебиетші» деген мақаласында да Қазақ ССР Оқу министрлігінің Қазақстандағы жоғары оқу орындарынан қазақ тілі пәнін алып тастағанын, бұл тіл мен әдебиеттің тағдырын жете ойлағандықтан танытпайтынын, осындай жоғарыдан болған өзгерістер қазақ тілі мен әдебиетінің даму процесіне көп залалын тигізгенін батыл айтқан.

«Ол (С. Мәуленов – С.О) шалғай дайындалған, шала жансар мақалалар, өлең-жырларды, очерк, суреттемелерді, жай хабарларға шейін мұқият оқып, астын сызып, кемшілігін анықтап көрсетіп бөлімдерге, яғни дайындаған қызметкерлерге қайтып беретін» [7; 30-31] – деп «Қазақ әдебиеті» газетінде сол кездегі бірге қызмет істеген әріптесі Мұзафар Әлімбаев жазғандай, қандай материал болмасын, бас редактордың алдынан өтетіні белгілі. Әсіресе, басмақаланы газет басшысы оқымай жіберуі – екіталай дүние. Редактор жоғарыдағылар не дейді деп жалтақтық танытса, әрине, мұндай өткір сын пікірлер газет бетінде айтылмаған болар еді.

Редактор А. Байтұрсынұлы газетке белгілі, оқыған, елге сыйлы, қаламы жүйрік ақын-жазушыларды автор етіп тарта білген. ХХ ғасырдың басындағы саяси-әлеуметтік өмірдің ең түйінді мәселелеріне қалам тербеген, саясаткер-публицист Әлихан Бөкейханұлының, жазушы публицист, ақын Міржақып Дулатұлының, Абайдың жалғасындай ақын, композитор, сегіз қырлы Шәкәрім Құдайбердіұлының, талантты ақпа ақын әрі публицист Мағжан Жұмабайдың, ақын, сықақшы, аудармашы Сәбит Дөнентайдың, ұлы жазушы Бейімбет Майлиннің, сыршыл, эпик ақын Сұлтанмахмұт Торайғырұлының, белгілі ақын Ғұмар Қараштың, сол сияқты ақындар Ахмет Жанталиннің, Мұхамедияр Түркеновтің, Жүсіпбек Жиенбаевтың, Жүсіпбек Басығариннің, Бекмағамбет Серкебаевтың, Ахмет Маметовтің, тағы да басқалардың «Қазақ» газетіне шыққан шығармалары оның мән-мазмұнын көтере түскені айдан анық. Сонымен бірге олар да «Қазақ» газеті арқылы қаламдарын ұштап, қанаттарын қатайтып, еліне еңселене көрінді.

Редактор С.Мәуленов те газетке белді де беделді, қаламы жүйрік журналистер мен ақын-жазушыларды, сыншыларды, өнер қайраткерлерін тарта білген. Орынбасары арқалы ақын, кең пішіп, кемел ойлайтын Жұбан Молдағалиев болса, хатшысы белгілі ғалым Төкен Әбдірахманов, бөлім меңгерушілері стилист жазушы Нығмет Ғабдуллин, сыршыл ақын Берқайыр Аманшин, елімізге танымал фельетоншы сатирик Садықбек Адамбеков... Әдеби қызметкерлерден Әділғазы Рахымжанов, Баймұхамбет Тоқтаров, Бекен Жүсіпов және тағы басқалар. Авторлары да айтулы адамдар: Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Ғабиден Мұстафин, Ғабит Мүсірепов, Қаныш Сәтбаев, Исмет Кеңесбаев, Мәлік Ғабдуллин, Ғабдол Сланов, Зейнолла Қабдолов, Тахауи Ахтанов, Зейін Шашкин, Темірғали Нұртазин, Мұхамеджан Қаратаев, Қайнекей Жармағанбетов, Сақтаған Бәйішев...

«Қазақ» газетінде Ғалия медресесі шәкірттерінің шығармалары жиі жарияланып тұрған. Бұл олардың қанаттарының қатайып, ақындық журналистік, жазушылық жолға түсуіне көп септігін тигізген. Мәселен, Жүсіпбек Аймауытов: «Ең алғашқы бастаған сөзім – 1913 жылы болса керек, бір ақымақ алыпсатардың болыс болсам деп, елге бір мөсте шай апарып, елдің қулары болыс қоямыз деп, шайларын алдап алып бос қайтқанын жазып едім. Бұл хабар «Қазақ» газетінде басылды. Сол хабардың басылуы қалам ұстауыма үлкен себеп болды», – деп жазса, Мұхтар Әуезов: «Қазақ» газетінің сүтін еміп өскен бір буын осы күнде пікір-білім жолында бұғанасы бекіп, іс майданына шығып отырса, кейінгі жас буын Ахан

ашқан мектепті оқып шыққалы табалдырығын жаңа аттап, ішіне жаңа кіріп жатыр. Ахаңның бұл істеген қызметі – қазақтың ұзын-ырға тарихымен жалғасып кететін қызмет істеген ісімен өзіне орнатылған ескерткіш – мәңгілік ескерткіш», – деп көрегендікпен айтқан. Ахаңнан, Ахаңның «Қазақ» газетінен – мектебінен тәлім-тәрбие алып, қияға қанат қаққан ұландар аз ба? Ахаң оятқан сана, намыс, Ахаң қайраған қайрат, жігер аз ба?!

«Жақсыдан – шарапат...» дейді халық. С.Мәуленовтің ініге ізетті, ағаға ақ адал қамқор болғанын талантты ақын Тұманбай Молдағалиевтің «Естен кетпес еңселім, көп іздеймін мен сені» деген эссесінен байқауға болады: «Ол Қасымды ұстаз аға тұтса, біз оның өзін өмірімізге үлгі, өлеңімізге дем берер басшымыздай көрдік, алдын кесіп өткен емеспіз. Түйемізден жүк ауса, Сырбайды іздеп табушы ек. Біреуден жәбір көрсек, тағы да Сырағамызға барып шағынушы едік. Қанатымның қатаюына, өнерімнің өркен жаюына көмектескен азғананың ішінде бар еді ғой Сырағам. Бетімді қағып көрген жоқ. Еркелігімді көтерді...» [7; 354].

Ақын Сағи Жиенбаев та Сырбай ағасы туралы толғана жазыпты: «...Алматым мені күткендей болмады... Қайтып та кеткім келді. «Ақын болам деп кетіп еді, пақыр болып қайтты ғой» дейтін жұрт табасына қалам ба деп те намыстандым... Не керек, көп «жортуылдың» бірінде құдай мені Сырағаңа жолықтырды... «Қазақ әдебиетінің» бас редакторы, «Қазақ әдебиетінің» дүрілдеп тұрған кезі. Қазақ баласына оның әр сөзі- құран сөзіндей, қолдан- қолға тимейді. Кеше ғана әркімнің есігін сығалап жүрген мен – бір-ақ күнде газеттің білдей қызметкері болып шыға келдім... О кезде Сырағанды сағалайтындар көп еді, кең құшақтан маған да орын табылды...» [7; 192].

Ақын К.Салықов «Әмбеге қамқор жан еді» мақаласында С.Мәуленовтің қамқорлығын айта келіп: «Ағадан ұлағат алып, қамқоршылық деген тамаша мінезін өз қолымнан келгенін жалғастырып ұмытпадым. Маған да алғыс айтқан ағаларым, қарындастарым, інілерім жоқ емес. Сыраға, сіз бердіңіз сол мінезді. Тіршіліктегі алыс-берісте үлкені осы шығар. Алпыстың асқарына шыққанда айтарым: аға буын, әрқашан Сырағандай кейінгіге қамқор болайық» [7; 180-189],–дейді.

Осы сияқты Ш. Мұртазаның «Волоховта болдым, орманын көрдім» [7; 312], С. Асановтың «Қамқор болған әкедей» [7; 222], С.Баймолдиннің «Асқар таудай Сыр-ағам, – аруақты бір ағам» [7, 199], С.Қалиевтің «Қастерлі тұлға» [7; 199], Қуандық Мәшһүр Жүсіптің «С.Мәуленов» [7;299] деп аталатын естеліктерінде де Сырбай – ақынның, Сырбай – редактордың, Сырбай – публицистің, Сырбай – сыншының қамқор жүрегі, табанды мінезі жайында алуан сыр ақтарылады.

Бес жыл бойы халықтың саяси күрес құралына айналып, тіліміздің, діліміздің, мәдениетіміз бен әдебиетіміздің, ғылым, білім өнеріміздің өркен жаюына зор үлес қосқан «Қазақ» газеті Омбы атқару комитетінің 1918 жылғы 4 наурызда Орынбор совдепіне берген телеграммасына орай 1918 жылдың қыркүйегінің соңында 265 санынан кейін өз жұмысын тоқтатты.

Өйткені, Омбы атқару комитетінің Орынбор Совдепіне берілген телеграммасында: «В виду того, что киргизский орган партии Алаш «Казах» является контрреволюционным, открыто выступает против советской власти, организуя Алаш Орду, просим немедленно закрыть газету» деген нұсқау жолданған еді [8; 153].

Академик Серік Қирабаев «Сырбай – классик» деп аталатын сын мақаласында оның «Қазақ әдебиетінде» бас редактор болып істеген жылдарының өзінше бір кезең болғанын, ұжым басшысы ретіндегі дархан мінезін, жан дүниесінің шалқарлығын, журналист, публицист ретіндегі алғырлығын, қаламының жүйріктігін айтады. Соғыс кезінде тоқтап қалған газетті қайта ашып, аз уақыттың ішінде республиканың ең таңдаулы басылымдарының қатарына қосқанын, онда ауыл мәдениетінің жайы мен қазақтың ұлттық мүдделеріне байланысты мәселелер өткір де батыл көтерілгеніне тоқталады. «Ол кезде ұлт қамына байланысты тың ойлар айту тым қауіпті де еді», – дейді. Соған қарамай ерлік жасады. Ақыры ұлтшылдық айып тағылып орнынан босады [7; 47].

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті жанындағы партия тарихи институтының ғылыми қызметкерлер Т.Кәкішев, Р.Сәрсенбаев, Х.Хасенов, Т.Әлішеров, А.Байшин, А.Мұқтаров, «Қазақстан комунисті» журналының қызметкері Қ.Әбілдаев, «Үгітші блокноты» редакциясының қызметкері Қ.Әлиасқаров қол қойған «Тіл мәдениеті» [8] деген мақалада да біраз газет журналдардың орысшадан қазақшаға аударма болып шығатын, сонын салдарынан мамандар өз ойын толық жеткізе алмайтыны, Қазақстандағы жоғары оқу орындарының көбінде қазақша бөлімдердің жоқтығы, Қазақстан тақырыбына арналған еңбектерде, диссертацияларда қазақшашыққан баслымдарға сүйену бола бермейтіні кеңінен айтылады. Мақала: «... Өз ұлтын сүймейтін адам басқа ешкімді де сүйіп жарылтпайтынын ұғуға тиіспіз. Әділ де батыл пікір айтқан жолдастарды «ұлтшыл деген бір сөздің құдыретімен» қорқытуға машықтанып қалғандарға тойтарыс беретін уақыт жетті. Өңгімебіржақты болмау үшін пікір айтысына шаруашылықтың барлық саласындағы адамдардың да қатысқаны дұрыс» деп түйінделеді.

Осы сияқты «Әдебиет және оқулық» [9], Т.Жанұзақовтың «Терминдер жайында» [10], Ғ.Мұсабаев «Тағы да терминдер туралы» [11] деген, тағы басқа мақалаларда қазақ тілінің жайы кеңінен сөз болады.

Ғ.Қайырбековтың «Ана тілі» деп аталатын өлеңі де сол 1956 жылы жарық көріпті.

...Ана тілім, күшім менің- қуатым
Жырым сендік жүрегімнен туатын.
Тауысар ма ырысыңды, қорынды
Тізілісіп қатар жазса мың ақын?! [12], –
дейді автор.

Батыл да әділ жазылған мақалалар, басқа да шығармалар сол кездегі өкімет назарынан тыс қалмайтыны белгілі. Сырбай Мәуленов редакторлықтан, Жұбан Молдағалиев редактордың орынбасарлығынан, Төкен Әбдірахманов жауапты хатшылықтан босатылды.

Ғалым Жұмағали Ысмағұлұлы Сыр-ағанның жыр маржандарынан тізілген өлең өрнектері де, дауылдата, түйдектете, төгіп-төгіп жіберетін қанатты қара сөздері де әрдайым ұйқасқа ұйытылып, бейнеге бөктерілген құнарлы да шұрайлы тіл өнерінің аруақты туындай желкілдеп тұратынын, аузынан шыққан жай сөздің өзі қырандай қанат қағатынын, өзі айтқандай әрі қысқа, әрі нұсқа ақыл болып, халық жадында сақталып қалатынын, айта келіп Сыр-ағанның ақындығы ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, ауысқан сайын арнасын кеңітіп, толыса берген ұлы Аханның ақындық мектебінен нәр алғанын айтады. «Сыр-ағаң сол Аханның тікелей мирасқоры, заңды мұрагері еді», – дейді. – Бірақ амал қанша, Ахаң атына қатаң тыйым салынып, Ахаң мұрасы халық қазынасынан ажырап қалған сойқанды жылдары Сыр-ағаң әулие сөздің атасын ауызға алып, аруағына сыйыну былай тұрсын, тіпті тек ақын болғаны үшін-ақ Аханның жоғын жоқтап жүргендей жазықты саналып, талай түндерде мезгілсіз жауапқа шақырылғанын, талай салпаңқұлақ жансыздарды соңынан шұбыртып жүргенін соңғы бір жылдары қынжылып еске алғаны бар еді.

Әйтсе де, одан өлең дәстүрі үзілген жоқ, өнер өрісі тарылған жоқ» [7; 356].

Бұл ұрпақтар сабақтастығы. Торғай ақындық мектебінің де, ана тіліміздің тазалығы үшін күрестің де бастауында Ыбырай Алтынсарин тұр. Оны ұлы ұстаздың жолын қуушы талантты шәкірті Ахмет Байтұрсынұлы жалғап, жаңа бір биікке көтерсе, ана тілімізді Аханды ардақтаған Сырбай да қорғай білді.

Тілші ғалым Сейітбек Нұрханов «Сырекем туралы сырымды айтсам» естелігінде Сырбайдың Ахмет Байтұрсынұлыға туыстығын, Ахаң жанының крішіксіздігін, өзінің «Со-весть народа» деген атына, атағына сай, періштедей пәк күйінде дүниеден өткенін, ол кісінің өмірінің біздер үшін, болашақ ұрпақ үшін ұмытылмас бір ғибратты ақаусыз адалдығында, ар-намысының тазалығында екенін мысалдар келтіре отырып дәлелді жеткізіп, «Сырекең бойындағы рухани тазалықтың да бір көзі осында жатса ғажап емес», – дейді [7; 251].

Сырағаңның шындығында да А.Байтұрсынұлына туыстығы да жоқ емес еді. Ол жайында ақынның жары Күлжамал Әмірқызы (Мәуленкеліні) қазақтың қай қиырын да жүрегімен, бар болмысымен сүйген ақкөңіл Сырекеңнің төркін жұртына деген құрметінің де ерекше болғанын, әкесі Әмірдің әкесі Қалидың Ахмет Байтұрсынұлымен бірге туатынын ағайындар екенін айта келіп: «Сонау бір жылдары Сырекеңді Алаш көсемінің, Халық жауының қарындасын алдың деп жарық күнде соңына шам алып түсушілер де табылып жатты ғой. Сонда батыршалыс Сырекең сол қоқан-лоқының біріне де мойымап еді. Қайта өзінің Ахаңа бір табан болса да жақын екенін мақтан тұтатын» [7; 405].

Сырбайдың руы – Аю, нағашылары – Үмбетей.

Зибаш Жарылқасқызының әңгімесі:

Туып өскен жерім бұрынғы Торғай облысы, Тосын болысы. Руым Аю. Негізгі аталарымды айтсам – Аққозы. Ол кісінің бесінші баласы Сәркеден менің атам Нұрымбай туады. Одан менің әкем Жарылқас туады. Ал Аққозының тоғызыншы баласы Байжаннан Сүттібай туады. Одан Тай. Тайдан Мәулен. Мәуленнен Сырбай туады. Бұл кәдімгі қазақ ақыны Сырбай Мәуленов. Менің Сырбаймен ата жағынан туыстығым осындай.

1912 жылғымын. Келген жерім Ақкөл, үмбетей елі. Күйеуім Қасымхан 1907 жылғы. Оның Алмагүл деген туған апасынан Сырбай Мәуленов туады. Менің күйеуім Қасымхан – Сырбайдың туған нағашысы.

Күйеуім Қасымхан Досжан дегеннің баласы. Руы Үмбетей дедім. Бұлар Ахмет Байтұрсынұлымен аталас, жақын адамдар. Ол былай. Үмбетейден Аралбай туса, Аралбайдан туған төрт ұлдың бірі Таңбай. Ал Таңбайдың төрт ұлының үлкені Жатайдан Бекназар. Одан Досжан, Досжаннан Қасымхан. Жатайдың туған інісі Шошақтан Байтұрсын, одан Ахмет қой. Енді бір қызығы менің шешем Гүлімжан да Жатайдың бір баласынан туады. Сонда, шешем Гүлімжан Досжан атаммен, Ахметпен шөбере болып шығады.

1926 жылы біздің ауылға маған құда түсуге келгенде солардың арасында Мәуленнің інісі Сардар, Байтұрсынның жақын інісі Қасым болды [9; 203-204].

С.Мәуленов «Өзен ағысы – өмір ағысы» деп аталатын портреттік очеркін Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығына, өмір жолына арнаған. Автор Ахмет Байтұрсынұлының Торғай өзені бойында, Ақкөлде балалық шағы өткенін айта келіп, өзен ағысы мен өмір ағысын салыстыра сыр тербейді: «Өзендер біресе тартылып, біресе шарқ ұрып жатады. Адам керуені де үдере көшіп жатады. Көне Торғай – көне заманды басынан кешірген тарихи өзендердің бірі».

«Бала Ахмет Ақкөлден оқуға аттанып, алғаш рет оқуға осы Торғай өзені жағасында ғылым жолына біржола бет бұрған».

«Өзендер біресе тартылып, біресе шарқ ұрып жатады» деген жолдарды ақын-журналист ішкі ұйқасқа құрып, әсерлеп, әсемдеп жеткізеді. Әрі осы сөйлемде кісіні ойландырып, толғандыратын философиялық ой да бар. Өзен ағысының бірде тартылып, бірде арнасынан аса ағуы адам өмірімен сабақтасып жатыр. Бұл да Мәуленов очерктеріне тән көркемдіктердің бірі.

«Өзен сияқты уақыт та үнемі үдеп ағып, үздіксіз қозғалыста. Біресе толқыны тулап, улап-шулап жарға соғады. Біресе жыртқыш шортандар жүзген тұңғиықты тулатып, түбінен жем іздейді. Сондай тұңғиыққа Ахмет 1909 жылы тірелді. Жыртқыш шортандар түрмесіне қамалды... Әрине, ел арасында Ахметті түрмеге жабуға жанталаса күш салған күншілдер болмай қалған жоқ. Соларға қаны қарайып, зығырданы қайнаған ақын мынадай өлең жазды:

Мен не жазып ем, құдая, бұл қазаққа,
Мүтәла ғып салғандай бұл азапқа.
Адамшылдық есебіне кіргізіп,
Қол жетсін дегендік пе азатқа...»

Ол ақын өлеңін түгел беріп, өлеңнің күншілдер мен өсекшілерге, қызғаншақтарға қарғыстай болып тигенін айтады.

5 Қорытынды

«Торғай ағып жатыр. Ол талай тарихты басынан кешірді. Сонау бір жылдары сарқылып, тартылып қала жаздаған шағы да болды. Қаралы аурудай жылап ақты Торғай. Өзенге де, жағасы жайлаған елге де ойламаған жерден нәубет келді... Аштық патшасы Голощекин асыра сілтеп, қанды қырғынды қолдан ұйымдастырып, елді тентіретіп, бостырып жіберді...»

«Торғай ағып жатыр» деу арқылы журналист өмірдің тоқтамайтынын, оны тоқтату ешкімнің қолынан келмейтінін сездіреді. С.Мәуленовтің бұл жолдарында да тебіренісі, өмір жайлы толғанысы жатыр.

Автор жаладан Ахметтің де құтыла алмағанын тебірене толғайды. Шынында да еркін айтып, еркін жазып, ғылыммен шұғылдануына үкімет жағдай туғызғанда, А.Байтұрсынұлы сияқты ғалымдардың берері мол еді. Сонда да ол елді қалың ұйқысынан оятып, ойлануға, бостандық, теңдік, елдік үшін күресуге үйретті. Ұлт ұстазы болды, соңында ізін жалғастырар шәкірттері қалды. Автор бұл жайды – «өзен ағысы сияқты өмір ағысының да тоқталмайтынын» сол ізбасарларын айту арқылы жеткізеді. Оның Торғай торабындағы талай жастардың ақындық жолға түсуіне де ықпал-әсері тигені даусыз екенін айтады.

Журналист Ахмет Байтұрсынұлының жан-дүниесін, сан қырын: ағартушылығын, ақындығын, ғалымдығын, композиторлығын, журналистігін, редакторлығын талдап, ашып көрсетеді.

«Бозторғай болып шырылдаса, аспан алыстық ететін болған соң жердегі маса болып ызындап» қалғыған қараңғы елді білімге шақырды. Крылов мысалдарын аудару арқылы сол кездегі елдегі сойқанды сорақыларды, орасан олқылықтарды, кесірлі көріністерді, кедергі кеселдерді сынап-мінеп, шенеп бетке басты».

Очеркист тілі бейнелі, шұрайлы, метафора, эпитетке толы. Нақты пікір, орнықты ой, сұлу сурет, шынайылық, қарапайымдылық та бар. Очеркті оқи отырып оның ұлы ғалымға деген махаббатын-жүрек дүрсілін сезінесің. Очерк соңы да әдемі сезіммен аяқталады:

«Торғай ағып жатыр. Ол ғасырлардың терең түбінен бас алып, уақыт пен кеңістікті толқынымен тербетеді. Оның толқынында ұмтыла жаздап, қайтадан жаңғырған Ахмет Байтұрсынұвтың даусы бар» [13].

Автор әдеттегі жаттанды сөздерден қашып, оның ел есінде мәңгі өмір сүретінін осылайша образды сөздермен бейнелеп жеткізеді.

Биыл А. Байтұрсынұлының туғанына 150, Сырбай Мәуленовтің туғанына 100 жыл.

Әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Хурметлу оқушылар! // Қазақ, №1, 1913. Б.1.
2. Мәуленов С. Шыңдалу мектебі // Қостанай таңы, 1983. 1 сентябрь.
3. Мұстафин Ғ. Талант қанатпен шарықтайды // Қазақ әдебиеті, 1956. 14 январь.
4. Байтұрсынов А. Ақжол. – Алматы: Жалын, 1991.
5. Нарымбетов Ә. Ана тілін ардақтайық // Қазақ әдебиеті, 1956. 1 июнь.
6. Жас әдебиетші // Қазақ әдебиеті, 1956. 8 июль.
7. Жыр сұңқары, Сыр тұлпары – Сырағаң // Ұжымдық жинақ. – Алматы: Атамұра, 1996.
8. Кәкішов Т., Сәрсенбаев Р., Хасенов Т. ж.т.б. Тіл мәдениеті // Қазақ әдебиеті, 1956. 6 апрель.
9. Әдебиет және оқулық // Қазақ әдебиеті, 1956. 31 август
10. Жанұзақов Т. Терминдер жайында // Қазақ әдебиеті 1956. 7 октябрь
11. Мұсабаев Ғ. Тағы да терминдер жайында // Қазақ әдебиеті 1956. 30 ноябрь
12. Қайырбеков Ғ. Ана тілі // Қазақ әдебиеті, 1956. 6 апрель
13. Әбдиманұлы Ө. Ахмет Байтұрсынұлы: – Алматы: «Арда», 2007.
14. Илияс Б. Алтын бесік. – Қостанай, 1998.
15. Мәуленов С. Өзен арнасы – өмір ағысы // Алматы ақшамы.

ОСПАНУЛЫ, С., МЫРЗАГАЛИЕВА, К.М., НУРСУЛТАНОВА, А.С.
РЕДАКТОРЫ А. БАЙТҰРСЫНОВ И С. МАУЛЕНОВ

С. Мауленов, то ли потому, что родился в той же земле, то ли потому, что очень гордился нашим духовным лидером, то ли в силу своего характера, как-то полюбил Ахмета Байтурсынова. Он честен, заботу людей ставит выше своей семьи, он стойкий, говорит правду, не поддается никакому влиянию. При этом рассказывается о том, что он стал поэтом, журналистом, оратором, как будто пошел по пути своего старшего.

Ключевые слова: газета «Казак», газета «Казакская литература», редактор, писатель, учёный, литературный, культурный.

OSPANULY, S., MYRZAGALIEVA, K. M., NURSULTANOVA, A.S.
EDITORS A. BAITURSYNOV AND S. MAULENOV

S. Maulenov, either because he was born in the same land, or because he was very proud of our spiritual leader, or because of his character, somehow fell in love with Akhmet Baitursynov. He is honest, he puts the care of people above his family, he is steadfast, tells the truth, does not give in to any influence. At the same time, it is told that he became a poet, journalist, orator, as if he followed the path of his elder.

Key words: newspaper "Kazakh", newspaper "Kazakh literature", editor, writer, scientist, literary, cultural.

УДК 004

Шәкімов, А.М.

магистрант 2 курса,
Костанайский региональный университет
имени А. Байтурсынова
г. Костанай, Казахстан

РОЛЬ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПРОЕКТИРОВАНИЯ ПО РОБОТОТЕХНИКЕ В РАЗВИТИИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье представлено исследование по обучению робототехнике в целях развития творческого потенциала личности обучающихся средствами внеурочной деятельности.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, методические основы, техническое творчество, программное обучение, образовательная робототехника.

1 Введение

В настоящее время робототехника является одной из наиболее актуальных и бурно развивающихся областей промышленности, где большую роль играет проектирование и создание робототехнических конструкций на основе манипуляторов и малогабаритных микропроцессоров.

Пищевая, легкая, тяжелая промышленность, медицина, автомобильная, судостроительная, авиационная, военная, космическая и др. Невозможно представить окружающую современную действительность без автоматических устройств разработки и производства продукции. Поэтому робототехника востребована. Векторы научно-технического прогресса, поскольку мы все чаще наблюдаем интеграцию машин и современных технологических достижений с искусственным интеллектом.

Начало развития робототехники относится к 20 веку: первый промышленный робот Unimate на базе датчиков угловых и линейных перемещений (Д. Девоп, Д. Энгельбергер,